

Надія ЛЮБЕЦЬКА

PROSIMETRUM О. ВІТАЛІЯ – РУКОПИСНА ПАМ'ЯТКА ПОЧАТКУ XVII СТ.

Prosimetrum як явище бере свій початок з античної доби. Європейська віршопроза зародилася ще в III ст. до н.е. А сам термін prosimetrum уперше був вжитий в XII ст. За

словом, витвореним середньовічною латинню (зрощено латинську і грецьку основи)

криється поєднання віршів і прози («метрів») в одному творі [1]. Хоч термін і давній, а

явище, яке він означає, старше від нього на кілька епох, він не є ще широко вживаним.

Поєднання віршів і прози не є лише механічним ходом без певного сенсу.

Прозовий текст

впливає ніби, насамперед, на логіку читача, а поетичний інтерпретує сказане в попередньому, сприяючи таким чином повнішому засвоєнню прочитаного. Саме такі

функції має prosimetrum в одному з найдавніших українських зразків – «Діоптрі» о. Віталія.

Про цього автора (о. Віталія) маємо недостатньо інформації. Біографічні дані досить

уривчасті. Його мирське ім'я не відоме. Не знаємо, звідки він був родом і коли народився.

Ймовірно, рік його народження припав на другу половину XVI ст. Відомо, що він 06 липня 1603 року, завдячуючи В.-К. Острозькому, отримав право на ігуменство монастиря

св. Хреста в Дубно. У післямові до рукопису «Діоптрі», закінченої в 1604 році, о. Віталій

іменується «ігуменом Честнаго Креста в Дубне». У 1607 році о. Віталій присутній на судових засіданнях в Острозі в зв'язку з судовою тяганиною між монастирем і дубенським

міщанином Харком Григоровичем. Пізніше, при невідомих обставинах (можливо, після

смерті свого покровителя кн. Острозького 1608 році) о. Віталій залишив монастир і переїхав у Вільно, де до кінця життя виконував обов'язки проповідника Віленського православного Святодухівського братства. Хоча є відомості, що о. Віталій упокоївся

близько 1640 року в Дубні.

Належав Віталій до освічених людей, знав грецьку і латинську мови. Виступав за розвиток освіти. Звідси його конфлікт із Іваном Вишенським, який був

консервативно

налаштований в освітньому плані. У посланні до стариці Домникії, написаному 1605 році,

І. Вишенський _____, ніби виправдовуючись, говорить: «Я не ганю граматичного вчення і ключ

до пізнання складів та речень, як деякі гадають і так кажуть: «Оскільки сам не вчився,

через це нам заздрить і забороняє». Таке знаю, перш за все пан Віталій

волинський

казнадія, кидав» [2]. Отже, з цієї фрази можна дійти до висновку, що Віталій дискутував з

І. Вишенським, і, що останній в той період міг перебувати в Дубні. А «Освітня програма» Віталія, яка, до речі, включала активне проповідництво, викликала певне несприйняття з боку І. Вишенського.

Отож, 1604 році о. Віталій переклав з грецької збірник прозових і поетичних текстів під назвою «Діоптра, або Дзеркало і вираз життя людського на тому світі...», а 1612 році

він був надрукований в Єв'ю, в типографії Віленського братства св. Духа (неподалік Вільна).

До складу «Діоптри...» входила передмова, загально філософські й етичні роздуми та вислови, власні вислови та перекладені з грецької та латинської мов. Книга вийшла

староукраїнською книжною мовою, в якій відчутною була старослов'янська мовна основа.

У прозовий текст Віталій вводив власні віршовані рядки. В історію літератури він ввійшов

як перший в Україні майстер афористичного вірша.

З погляду явища прозіметрії цей текст має вчительський, панегіричний і повчальний характер.

Одна із головних тем «Діоптри...» - тема марноти земного життя. Віталій говорить, що не варто зважати на цінності того світу, оскільки всі вони тимчасові. Треба думати про

смерть і потойбічне життя. Ось як ця думка озвучена в одному із віршів «Діоптри»:

«Блажен, котрий від смерті науку приймає:

Добра у світі всюди і завше бажає.

У ранці думка будить: на вечір не жити,

А ввечері – що вранці світанку не стріти.

Блажен, хто марнотне ніяк не вповає

Та добреє він діло закінчити жадає .

Такого зло пригоди не можуть вхопити,

Хоч смерть і роз'ятриться, і схоче убити.

Блажен, хто таким бути в усі часи може,

Ким стати у час смертний старається кожен:

За труд такий дістане й за власне старання

Відвічного спокою собі дарування» [3]

У «Діоптрі» часто звучить ідея неприйняття світу, як у Івана Вишенського. Ось наприклад:

«Світ цей правильно зветься, повір,

В божественнім писанні: лицемір.

Позверх красу нам скрізь з'являє,

В собі ж марноту сокриває.» [8]

«Хочеш, брате мій, спасіння?

Кидай світ, не бійсь гоніння» [9]

Віталій веде мову про смерть, розглядаючи земне життя як підготовку до життя потойбічного [4]. Однак, незважаючи на такий консерватизм, письменник вважав, що

необхідно засвоювати нові знання, в т.ч. й, очевидно, від конфесійних противників.

На

цьому ґрунті у нього виник конфлікт з І. Вишенським, про який згадано попередньо.

У праці міститься багато непересічних думок щодо сутності людини, її місця в світі та шляхів самовдосконалення. Віталій говорить, що у людині слід цінувати передусім

«внутрішню людину» - дух, душу, розум, адже вона – вічна, а тіло минуще. («Якщо любиш плоть, то підкори її розуму й ні в чому не раболіпствуй»). Адже, «духове багатство

зводить до небес, тимчасове – до пекла».

Автор обстоював ідею про те, що тільки самопізнання веде до розуміння шляхів, які

єднають людину з Богом. Процес самопізнання – це піднесення до духовного підпорядкування волі людини Божественній волі [7].

Мета людини, на думку Віталія, – пізнати Бога, наблизитися до нього. Допоможе в цьому вищий рівень розуму, який на противагу нижчому рівні, спрямованому на матеріальний світ, є розумом очищеним. Озброєною божественною мудрістю, такий

розум допомагає людині спершу пізнати себе, а потім Бога, бо самопізнання є неодмінною

умовою богопізнання [7].

Самопізнання він трактує як тривале сходження до духовного, що вимагає цілковитого зречення не тільки цінностей матеріального світу, але і тілесної природи

людини, пристрастей, бажань, власної волі тощо.

В «Діоптрі» читаємо: «Повстань проти самого себе, помстишь ворогам своїм внутрішнім, і не ремствуй на зовнішніх» [5]. Не зупиняйся на поверхні, не зоглядайся на

уявну зовнішність, не простягайся далі і розглянь сам корінь [6]. Ареною внутрішньої б-

би є людська душа, розуміння «внутрішньої» людини.

У різних місцях «Діоптри» о. Віталій веде мову і про такі чесноти:

- Віра («Віра є велика річ, але без діл мертва»)
- Працелюбство («Уникай передусім неробства і розкошування, яка є матір'ю всіх пороків»)
- Доброта (о. Віталій протиставляв злостивості)
- Чиста совість («Шляхетна людина ні в чому не може відчувати такої радості, як у чистій совісті»)
- Правдивість («Люби правду...», «правда є коренем миру і спокою, зі спокою народжується справжня радість»)_

Мудрість (вона є протилежністю пожадливісті)

- Розсудливість (протиставляється безумству)
- Здатність терпіти (протиставляється малодушності)
- Лагідність (протиставляється гнівливості)

Доброчесність людини, за переконаннями о. Віталія, виявляється, насамперед, у здатності орієнтуватися у світі моральних цінностей, умінні відрізнити добро від зла.

«Діоптра» о. Віталія користувалася чималою популярністю. Вона перевидавалась у XVII й XVIII ст., а також поширювалась в рукописних списках. Відомі такі перевидання

«Діоптри» протягом XVII й XVIII ст.: Єв'є, 1642; Вільно, 1642; Кутеїн, 1651 та 1654; Могилів, друкарня Максима Воцанки, 1698; Чернігів, 1705; Клишів, 1786.

О. Віталія цінували як вчену людину. Настоятель Києво-Печерської лаври, а також

письменник – полеміст Захарія Копистенський назвав його у своїй «Полінадії» одним серед найбільших «учителів та любомудрців» православної церкви на Русі за останні часи.

Тож зацікавленість до пам'яток давньої української літератури, є закономірним явищем, оскільки без пізнання цієї неоціненної спадщини ми не зможемо збагнути своєї

духовності, суперечності та величі.

Джерела та література

1. Борисенко К. *Prosimetrum в українській літературі барокової доби: Монографія.*

–

Донецьк: Норд-Прес, 2008.

2. Вишенський І. *Твори (пер. з книжної української мови В. Шевчук).* – К.: Дніпро, 1986. –

с. 173.

3. Віталій. *Блажен, котрий від смерті науку приймає (пер. сучасною українською мовою*

В. Шевчука)//Українська поезія XVII століття. – К.: Рад. Письменник, 1988. – с. 51.

4. Жеребило І. *Проблема сенсу життя людини в українській філософії XI – пер. пол. XVII*

ст. – Львівський національний університет і. н. І. Франка. – Л., 2002 – с. 18.

5. *Історія філософії України. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993. – с. 74-87.*

6. *Історія філософії України. Хрестоматія. – К.: Либідь, 1993.*

7. Русин М., Огородник І. *Історія української філософії. Підручник. – Київ: Академвидав,*

2008.

8. *Слово многоцінне. – К., 2006. – кн. 1. – с. 461.*

9. *Слово многоцінне. – К., 2006. – кн. 1. – с. 464.*

10. *Філософія Відродження на Україні (Відп. Ред _____.. Л. В. Кашуба.) – К.: Наукова думка,*

1990. – с. 89.